

بلوچستان در دانشنامهٔ ایرانیکا

مقالاتی دربارهٔ تاریخ، فرهنگ و هنر مردمان بلوچ

نوشته:

برایان اسپونر، جیم‌گری شفر، ژوزف الفنین، محمدتقی
مسمودیه، ایران علاء فیروز، مهرمنیر جهانبانی، پاملا هانت،
سیاوش آزادی

سرپرستار
احسان یارشاطر

ترجمه و تکمله:

سعید ارباب‌شیرانی، حسین شیخ‌زاده، سیدمنصور سیدسجادی،
عبدالغفور جهان‌بیده، اسدالله سردارزهی، محسن شهرنازدار،
پری‌پوش گنجی، تورج ژوله

زیر نظر
محسن شهرنازدار

«پژوهش‌های ایران فرهنگی» ۱

دبیر: محسن شهرنازدار

این کتاب با حمایت سازمان
منطقه آزاد چابهار منتشر شده
است.

این کتاب با موافقت رسمی
بنیاد دانشنامه ایرانیکا منتشر
شده است.

عنوان و نام پدیدآور:	بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا/ نوشته برایان اسپونر... او دیگران؛ سرویراستار: احسان یارشاطر؛ ترجمه و تکمله عبدالغفور جهانانیده ... [و دیگران]؛ زیرنظر محسن شهرنازدار.
مشخصات نشر:	تهران: موسسه آبی پارس؛ انتشارات پل فیروزه، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری:	۳۳۹ ص؛ ۲۱×۱۴ س.م
فروست:	پژوهش‌های ایران فرهنگی ۱
شابک:	۹۷۸۶۲۲۹۶۲۰۵۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
یادداشت:	نوشته: سیاوش آزادی، برایان اسپونر، ژوزف الفئین، مهرنیر جهانبانی، جیم گری شفر، ایران علاه فیروز، محمدتقی مسعودیه، پاملا هاتنه.
یادداشت:	ترجمه و تکمله: سعید ارباب‌شیرانی، عبدالغفور جهانانیده، تورج ژوله، اسدالله سردارزهی، سیدمنصور سیدسجادی، محسن شهرنازدار، حسین شیخ‌زاده، پری‌بوش گنجی.
یادداشت:	

بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا

مقاله‌ی درباره تاریخ، فرهنگ و هنر مردمان بلوچ

نوشته: برایان اسپونر، جیم گری شفر، ژوزف الفئین، محمدتقی مسعودیه، ایران علاه فیروز، مهرنیر جهانبانی، پاملا هاتنه، سیاوش آزادی سرویراستار: احسان یارشاطر
ترجمه و تکمله: سعید ارباب‌شیرانی، حسین شیخ‌زاده، سیدمنصور سیدسجادی، عبدالغفور جهانانیده، اسدالله سردارزهی، محسن شهرنازدار، پری‌بوش گنجی، تورج ژوله

زیرنظر: محسن شهرنازدار

موسسه آبی پارس؛ انتشارات پل فیروزه

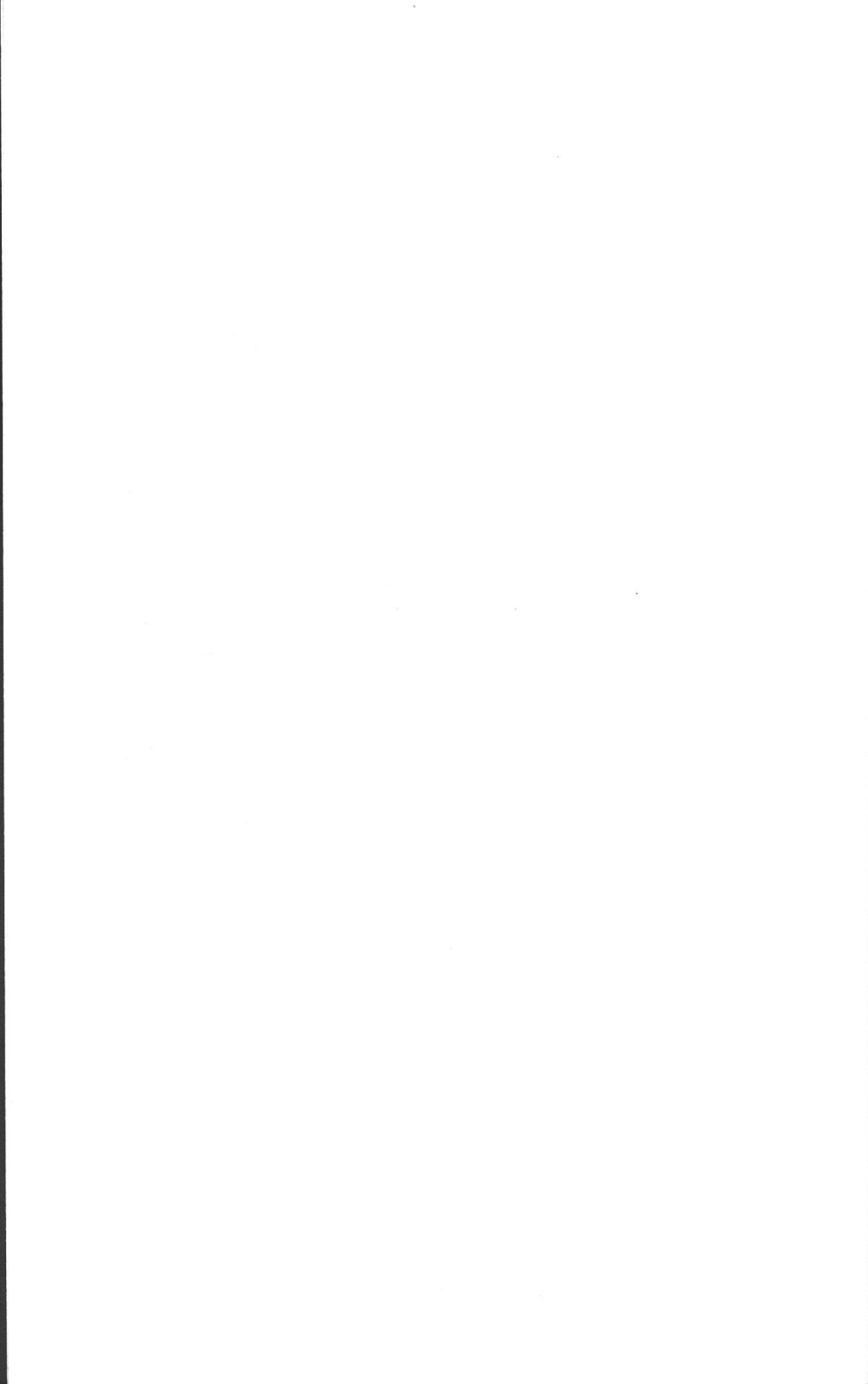
تصویر روی جلد: عکس منحصربه‌فرد از سردار
ابراهیم خان سنجرانی و همراهانش در ۱۸۸۴ میلادی

نشانی: تهران - خیابان پاسداران - بوستان دوم - پلاک ۲۷ - طبقه اول/ کلبه‌ستی؛ تلفن: ۰۲۱-۲۲۷۹۶۱۴۸؛ وبسایت: pbinsstitute.ir

بازنشر این اثر با قسمتی از آن به هر شیوه، نیاز به دریافت اجازه رسمی و مکتوب از ناشر دارد.

فهرست

۷	محسن شهرنازدار	مقدمه
۱۳	برایان اسپونر	جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری
۱۱۱	جیم گری شفر	باستان‌شناسی بلوچستان
۱۱۷	سید منصور سید سجادی	در بارهٔ مدخل باستان‌شناسی ایرانیکا
۱۲۳	ژوزف الفنین	زبان و ادبیات بلوچی
۱۶۱	ژوزف الفنین	شعر بلوچی
۱۷۵	عبد الغفور جهان‌دیده	زبان، ادبیات و شعر بلوچی
۲۴۱	محمد تقی مسعودیه	موسیقی بلوچستان
۲۴۷	محسن شهرنازدار	جغرافیای فرهنگی موسیقی بلوچی
۲۶۱	ایران علاء فیروز	لباس سوزن‌دوزی شدهٔ سنتی بلوچ
۲۶۵	مهرمنیر جهان‌بانی	پوشاک و سوزن‌دوزی بلوچ در زمان حال
۲۷۱	پاملا هانته	پوشاک بلوچ در افغانستان و پاکستان
۲۸۱	پری‌یوش گنجی	پوشاک و هنر سوزن‌دوزی در بلوچستان
۲۹۳	سیاوش آزادی	فرش بلوچستان
۲۹۹	تورج ژوله	قالیچهٔ بلوچ؛ مهم‌ترین گره‌بافتهٔ شرق ایران
۳۲۶		نمایه

مقدمه

دانشنامه ایرانیکا معتبرترین و جامع‌ترین مرجع پژوهش درباره تاریخ و فرهنگ ایران پیش و پس از اسلام به زبان انگلیسی است و نه تنها نمونه و نظیری در میان پژوهش‌های ایران‌شناسی ندارد، بلکه پیرامون فرهنگ و تاریخ سرزمین‌های غرب آسیا نیز اثری مشابه آن منتشر نشده است.

ارجاعات روشمند با رعایت تقدم و تأخر نقل‌قول‌ها و بر اساس اهمیت منابع، در کنار کتاب‌شناسی دقیق و مستند هر مدخل، دانشنامه ایرانیکا را به منبعی ارزشمند و درعین‌حال بی‌طرف در مطالعات ایران‌شناسی بدل کرده است. اهمیت دیگر ایرانیکا در نگاه فراگیر به مفهوم فرهنگ ایرانی است که سپهر اندیشه و خرد ایرانی را در گستره تاریخی و جغرافیایی بسیار وسیعی جست‌وجو و بازخوانی می‌کند و ویژگی‌های بارز تمدن ایران را، علاوه بر ادوار باشکوه تاریخ این سرزمین، در پرتو تنوع فرهنگی و قومی ایران نیز می‌بیند. رویکردی که نتیجه نگاه علمی، عمیق و بی‌طرف پایه‌گذار دانشنامه ایرانیکا، دکتر احسان یارشاطر (۱۳۹۷-۱۲۹۹) و همکاران او بوده است.

تنوع دیدگاه‌ها و رویکردهای متفاوت پژوهندگان و نویسندگان این دانشنامه بر اهمیت مداخل ایرانیکا افزوده است. به طوری که می‌توان پاره‌ای از مداخل مربوط به یک موضوع را کنار یکدیگر آورد و منبعی متنوع و درعین‌حال منسجم از آن موضوع فراهم کرد. تاکنون ترجمه این دانشنامه سترگ به زبان فارسی با همین رویکرد صورت گرفته و مجموعه‌ای از مداخل آن به شکل موضوعی به فارسی برگردانده شده است. کمبود منابع در مطالعات اقوام ایرانی به طور کلی و فقدان آن

در مطالعات فرهنگی قوم بلوچ به‌طور خاص، انگیزه اصلی گردآوری و ترجمه مداخل بلوچستان از دانشنامه ایرانیکا بوده است.

ابتدا ترجمه هر مدخل به متخصصان آن حوزه پیشنهاد شد تا برگردان فارسی آن‌ها دقیق و فنی باشد. درعین حال چون از زمان انتشار برخی از این مداخل چند دهه گذشته است و در این مدت پژوهندگان دیگری به این موضوعات توجه داشتند، مقرر شد معرفی مطالعات جدید و نیز رویکردهای دیگر پژوهشی درباره هرکدام از مداخل، در قالب تکمله‌ای توسط مترجمان متخصص نگاشته شود تا به غنای بیشتر و به‌روزرسانی محتوای مقالات بیانجامد. از این‌روی علاوه بر ترجمه متن انگلیسی مقالات ایرانیکا، مطالب دیگری نیز به آن افزوده شده است.

مدخل جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری نوشته برایان اسپونر^۱، انسان‌شناس و ایران‌شناس بریتانیایی است. این مقاله بلندگرچه در روایت وقایع تاریخی معاصر بلوچستان، به‌خصوص در توصیف نقش بریتانیا در مناقشات آن منطقه، بی‌طرف نیست و در شرح وقایع منجر به ایجاد منطقه حایل توسط بریتانیا و تحمیل قرارداد گلدسمیت به ایران و تجزیه بلوچستان، موضعی تقلیل‌گرا دارد، با این حال یکی از خواندنی‌ترین مداخل ایرانیکا درباره بلوچستان است. اسپونر تا دهه شصت میلادی پژوهشگر انجمن بریتانیایی مطالعات فارسی و مدرس دانشگاه آکسفورد بود و پس از آن به گروه انسان‌شناسی فرهنگی دانشگاه پنسیلوانیا پیوست. او از متخصصان برجسته ایران‌شناسی و مطالعات خاورمیانه در نیم‌قرن گذشته است. اسپونر در چند بخش به‌ظاهر مستقل اما درهم‌تنیده - شامل بررسی مقدماتی تاریخی و قوم‌نگاری مردم بلوچ، توصیف پهنه جغرافیای طبیعی و جغرافیای فرهنگی بلوچستان، ریشه‌های تاریخی قوم بلوچ، تاریخ اولیه جغرافیای سیاسی بلوچستان در میان ایران و هند، مهاجرت و تشکیل خانات کلات و حکومت محلی آنان، توصیف دوره استیلای بریتانیا بر منطقه و در نهایت بررسی وضعیت امروزی بلوچستان و پراکندگی جمعیت و مسائل قوم‌شناسی آنان - مقاله‌ای منسجم درباره مسائل مختلف بلوچستان نوشته است. بخش‌های متعدد این مقاله توسط مترجمین مختلف ترجمه شد. بخش ۱، ۲، ۳ و ۸ تا ۱۱ از مقاله اسپونر توسط گروه مترجمان موسسه آبی پارسی انجام شده و بخش‌های ۳ تا

1. Brian Spooner (1935.)

۷، اقتباسی از ترجمه زنده یاد دکتر سعید ارباب شیرانی (۱۳۸۹-۱۳۱۶) است. او که دانش‌آموخته ادبیات تطبیقی از دانشگاه پرینستون بود، علاوه بر تدریس در دانشگاه علامه طباطبایی، در مرکز نشر دانشگاهی و دانشنامه جهان اسلام به ترجمه آثاری در حوزه نقد ادبی و ایران‌شناسی اشتغال داشت. در همین دانشنامه او خلاصه‌ای از مدخل جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری نوشته اسپونر را به فارسی برگردانده که مبنای ترجمه تطبیقی در کتاب حاضر شده است. ترجمه، بازخوانی و انطباق بخش‌هایی از این مقاله را آقای عبدالقیوم نعمتی‌نیا دانش‌آموخته جامعه‌شناسی از دانشگاه هندو بنارس بر عهده داشته است.

جیم گری شفر^۱، باستان‌شناس آمریکایی و متخصص برجسته باستان‌شناسی آسیای جنوب شرقی، نویسنده مدخل باستان‌شناسی بلوچستان است. این مدخل به اطلاعات موجود درباره کاوش‌های باستان‌شناسی تا پیش از سال ۱۹۷۹ محدود می‌ماند. دکتر سیدمنصور سیدسجادی، باستان‌شناس برجسته ایرانی، این کاستی را برطرف ساخته و علاوه بر ترجمه این مدخل، گزارشی از کاوش‌های باستان‌شناسی بلوچستان از سال ۱۹۷۹ تاکنون را نیز در یادداشتی جداگانه شرح داده است. دکتر سیدسجادی محقق بازنشسته پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و عضو موسسه مطالعاتی شرق میانه و شرق دور در ایتالیا^۲ است.

ژوزف الفنین^۳، استاد فقید مطالعات ایران در دانشگاه ماینز آلمان، نویسنده دو مدخل مهم «زبان و ادبیات» و «شعر بلوچی» است. او که متخصص زبان بلوچی بود، در مدخل نخست، ضمن بررسی تاریخی و پراکندگی قلمرو زبان بلوچی، به موضوعات آواشناسی، صرف و نحو، دایره واژگان و گویش‌های این زبان می‌پردازد. همچنین در بخش ادبیات این مدخل، شرحی از منظومه‌های بلوچی ارائه می‌دهد. این منظومه‌ها دربرگیرنده تاریخ و فرهنگ بلوچستان و یکی از منابع مهم بررسی‌های تاریخی و فرهنگی قوم بلوچ است. ترجمه این مدخل را آقای دکتر حسین شیخ‌زاده، استادیار دانشگاه آزاد واحد سراوان، بر عهده گرفتند. الفنین در مدخل شعر بلوچی، چهار دوره کلاسیک، پساکلاسیک، قرن نوزدهم تا اوایل قرن بیستم و دوره مدرن را از یکدیگر تفکیک می‌کند و به توصیف آن می‌پردازد. ترجمه این مدخل بر عهده آقایان دکتر عبدالغفور جهاندیده و

1. Jim G. Shaffer (1944.)

2. IsMEO

3. Josef Horblit Eifenbein (1927_2019)

مهندس اسدالله سردارزهی بوده است. هر دو مترجم عضو هیئت علمی دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار هستند. در قالب تکمله‌ای برای دو مدخل «زبان و ادبیات» و «شعر بلوچی»، مقاله‌ای بلند به قلم عبدالغفور جهانانیده در تداوم ترجمه‌های مداخل آمده که محتوایی مستقل یافته است.

در میان نویسندگان مداخل بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا، نام چند ایرانی نیز به چشم می‌خورد. مدخل موسیقی نوشته دکتر محمدتقی مسعودیه (۱۳۷۷-۱۳۰۶)، استاد فقید موسیقی‌شناسی دانشگاه تهران، حاوی اطلاعاتی کلی از موسیقی بلوچستان است و از آنجا که تاریخ نگارش آن به اواخر دهه نود میلادی می‌رسد، اطلاعاتی درباره مطالعات سه دهه اخیر موسیقی بلوچستان ارائه نمی‌دهد. علاوه بر این اطلاعات موجود در این مدخل محدود به بلوچستان ایران است. تنوع موسیقی و ساز در بلوچستان و نیز پیوندهای ناگسستی آن با آیین و فرهنگ بلوچی و زبان و ادبیات آن، امکان نوشتن مقاله‌ای محدود و متناسب با حجم مدخل موسیقی بلوچستان در دانشنامه را ناممکن می‌کرد. بدین سبب در تکمله این مدخل که توسط اینجانب نوشته شده، تنها به معرفی جغرافیای فرهنگی این موسیقی پرداخته و سعی در افزودن اطلاعاتی به مدخل ایرانیکا داشته‌ام.

ایران علاء فیروز و مهرنیر جهانبانی از دیگر نویسندگان ایرانی مداخل بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا، مدخل پوشاک بلوچ در ایران را نوشته‌اند. این مدخل به دو بخش مستقل تقسیم شده است. بخش اول آن با عنوان «لباس سوزن‌دوزی شده سنتی بلوچ» نوشته ایران علاء است و ویژگی‌های ظاهری لباس بلوچی به ویژه لباس زنان بلوچ را توضیح می‌دهد. بخش دوم این مدخل با عنوان «پوشاک و سوزن‌دوزی بلوچ در زمان حال» نوشته بانوی فقید مهرنیر جهانبانی (۱۳۹۷-۱۳۰۴)، از بانیان اصلی آشنایی ایرانیان با هنر مهجور سوزن‌دوزی بلوچ در دهه چهل، است. او این هنر درخشان را در سطح بین‌المللی نیز معرفی کرد و برای آن بازارهای جدیدی را فراتر از مصرف محلی و در سطح جهانی به وجود آورد. این مدخل به شرح تغییرات لباس بلوچی در چند دهه گذشته می‌پردازد. مدخل دیگری نیز در دانشنامه ایرانیکا به بررسی لباس بلوچی و پراکندگی جغرافیایی آن خارج از مرزهای ایران اختصاص دارد. عنوان این مقاله

«پوشاک بلوچ در افغانستان و پاکستان» نوشته پاملا هانت، انسان‌شناس و متخصص مسائل افغانستان، است. تکمله این دو مدخل درباره لباس بلوچی، مقاله مستقل و مستند خانم پری‌یوش گنجی، نقاش سرشناس و مدرس طراحی و چاپ پارچه است. در این مقاله علاوه بر معرفی مجزای سرپوش، تن‌پوش و پاپوش بلوچی، توضیحاتی درباره ابزار کار، مواد اولیه و تکنیک سوزن‌دوزی نیز ارائه می‌شود و سرانجام به بررسی نقوش سوزن‌دوزی بلوچ در سه شکل هندسی، گیاهی و حیوانی می‌پردازد.

مدخل فرش بلوچی در دانشنامه ایرانیکا نوشته سیاوش آزادی است. او از جمله مهم‌ترین متخصصان فرش ایران است که با گردآوری مجموعه‌ای غنی از بهترین قالی‌ها و فرش‌های ایران، در معرفی این هنر والای ایرانی در سطح بین‌المللی نقش بسزایی داشته است. سیاوش آزادی کتابی نیز درباره فرش بلوچی دارد. در این مدخل علاوه بر شناسایی جغرافیای فرهنگی بافندگان فرش‌های بلوچ، به عناصر شکل‌دهنده این فرش همچون رنگ، تزئینات، تکنیک، شیرازه و حتی کاربرد آن‌ها نیز توجه شده است. ترجمه این مدخل و نگارش مقاله تکمیلی آن را تورج ژوله، پژوهشگر نام‌آشنای فرش بر عهده گرفته است. در این تکمله ضمن طبقه‌بندی و نام‌گذاری طرح‌ها و نقوش فرش‌های بلوچی، نکات ارزشمندی درباره آن بیان می‌شود.

در روند آماده‌سازی این کتاب، ضمن حفظ ویژگی‌های شخصی زبان مترجمان، اعلام و برابرتهادهای فارسی یکسان شدند و صورت لاتین برخی اسامی و واژگان در زیرنویس صفحات ثبت شد. مهم‌ترین چالش ترجمه متون این کتاب، ضبط صحیح اسامی خاص بود. برای این منظور تا آنجا که امکان داشت نام افراد، طوایف و مکان‌های یاد شده در مقالات، با متون و منابع متعدد دیگر تطبیق داده شد تا ضبط اعلام حدالمقدور بی‌نقص باشد. با این حال خطاهای احتمالی با گوشزد مطلعین در چاپ‌های بعدی کتاب اصلاح خواهد شد.

همچنین هر جا که ضرورت داشته، مترجمان مداخل، با حرف اختصاری م. توضیحاتی به زیرنویس صفحات اضافه کرده‌اند. اینجانب نیز نکاتی را در زیرنویس‌ها یادآور شده‌ام که با علامت اختصاری ش. مشخص شده است. علاوه بر این فهرست اعلام در پایان کتاب افزوده مهم این مجموعه درباره

بلوچستان است که به محتوای مداخل ایرانیکا و مقالات پیوست آن کاربردی وسیع تر می‌بخشد و بر اهمیت این اثر به‌عنوان یک منبع قابل استناد در مطالعات فرهنگی اقوام ایرانی در زبان فارسی می‌افزاید.

انتشار این کتاب مرهون حمایت و توجه دوست گران‌قدر آقای عبدالرحیم کردی، مدیرعامل سازمان منطقه آزاد چابهار، است که با درک عمیق از مفهوم توسعه پایدار، بر ضرورت حمایت از انتشار این مجموعه تأکید کرد.

همچنین از تمامی همکاران و مترجمان این مجموعه سپاسی ویژه دارم و از آقای محمد جمالی که در پیگیری ترجمه مداخل تلاشی مجدانه کردند، قدردانی می‌کنم.

در پایان لازم می‌دانم از آقای التون دنیل^۱، سردبیر دانشنامه ایرانیکا که سخاوتمندانه اجازه رسمی ترجمه این مداخل و انتشار آن را در ایران دادند، صمیمانه سپاسگزاری کنم. امیدوارم این اثر راهگشای پژوهش‌های بیشتر درباره جنبه‌های مختلف تاریخ و فرهنگ بلوچستان باشد.

این کتاب را به مردمان سخت‌کوش و محجوب آن دیار و به همه پژوهندگان و علاقه‌مندان به فرهنگ و تاریخ ایران زمین تقدیم می‌کنم.

محسن شهرنازدار